

John Goodwin, Henrietta O'Connor és Plugor Réka Ifjúság és Elias: A *Fiatal Munkás* projekt¹

Ebben a tanulmányban röviden bemutatjuk Eliasnak egy „elveszett” kutatási projektjét, amelyet az 1960-as évek elején végzett Leicesterben a fiatal munkások munkahelyi szerepeikhez és felnőtt helyzetekhez való alkalmazkodásáról: A Fiatal Munkások Alkalmazkodása a Munkahelyi Helyzetekhez és a Felnőtt Szerepekhez. Az elveszettnek hitt interjúk ütemtervek felfedezése levéltári kutatással kiegészítve lehetőséget nyújtott arra, hogy összerakjuk a projekt hátterét és Elias ifjúságról alkotott elméleti megközelítését. Elméleti modelljének azt a részét vázoljuk fel, amely a sokk hipotézisre és a gyermekeknek a felnőtt világtól való elválasztására koncentrál.

Kulcsszavak: Norbert Elias, munkához való alkalmazkodás, sokk hipotézis, *Fiatal Munkás* Projekt

BEVEZETÉS

Az 1955 és 1969 közötti periódusban a brit szociológiát számos olyan klasszikus szociológiai kutatás fémjelzte, amelyek a munkát, a családot és a közösséget dokumentálták az Egyesült Királyságban. Olyan tanulmányok ezek, amelyek ötven-hatvan évvel később is jelentős forrásanyagot – egyaránt publikált és levéltári anyagot – nyújtanak azok számára, akiket az erre a periódusra jellemző munka és foglalkoztatás témák érdekelnek. Az olyan tanulmányok, mint *Határfalu* (Frankenberg 1957), *Az idősek családi élete* (Townsend 1957), *Család és társadalmi osztály egy londoni külvárosban* (Willmott–Young 1960), *Tradíció és változás* (Stacey 1960), *Dolgozó házas nők* (Jephcott et al 1962), *Otthon, iskola és munka* (Carter 1962), *Család és társadalmi változás* (Rosser–Harris 1965) és *A jómódú munkás az osztálystruktúrában* (Goldthorpe–Lockwood 1969) mind jelentősen hozzájárultak a munka és a foglalkoztatás megértéséhez, és jelentős forrást képeznek a munka és a munka történelmének megértéséhez az Egyesült Királyságban. Egy „elveszett klasszikus”, Norbert Elias által kidolgozott és vezetett projekt véletlenszerű felfedezése egy újabb dimenzióval egészíti ki ezt az izgalmas munkasorozatot. Az Egyesült Királyságokban lévő Leicesteri Egyetemen végzett *A Fiatal Munkások Alkalmazkodása a Munkahelyi Helyzetekhez és a Felnőtt Szerepekhez* (*The Adjustment of Young Workers to Work Situations*

1 Szeretnénk köszönetet mondani a Német Irodalmi Archívum és a Norbert Elias Alapítvány munkatársainak, akik lehetővé tették, hogy a levéltári dokumentumokból idézzünk. A tanulmány *A fiatal munkásoktól az idősebb munkásokig: gondolatok a munkáról az életpálya során* (*From Young Workers to Older Workers: Reflections on Work in the Life Course*) a Gazdasági és Szociális Kutatási Tanács (ESRC) projekthez (R000223653) elvégzett kutatási munkán alapszik. Jelen tanulmány alapjául az eredetileg közzétett *Norbert Elias és az „elveszett” fiatal munkás projekt* (*Norbert Elias and the Lost Young Worker Project*) írásunk (lásd Goodwin–O'Connor 2006), valamint ennek egy korábbi, nem közzétett változata szolgál.

and Adult Roles; továbbiakban *Fiatal Munkás*) projekt 851 eredeti interjú felvételt és a kutatócsoport által írt számos háttérdokumentumot tartalmaz.

Már az eredeti elemzésből is világossá vált, hogy ez a projekt egyrészt izgalmas minőségi rálátást nyújt a fiatalok átmeneti időszakban lejátszódott tapasztalataira, másrészt dokumentálja, hogy milyen volt Leicesterben dolgozni az 1960-as években. Továbbá, az eredeti projekt és az azt ötven évvel követő új kutatás egyedülálló lehetőséget nyújtott ugyanazon munkaerőpiac folytonosságának és változásainak megértésére. Ezek a fiatal munkások az 1960-as évek elején léptek be a leicesteri munkaerőpiacra, semmit sem sejtve arról a zavaros gazdasági helyzetről, amellyel szembe kellett nézniük a dolgozó életük során. Tizenöt éves korukban léptek be a munkaerőpiacra, egy életre szóló állás elvárásával Leicester három domináns iparágának egyikében – harisnyagyártás, csizma- és cipőgyártás vagy az ezekkel rokon gépiparban. Nem láthatták előre, hogy negyven-ötven év múlva ezen iparágak közül nagyon kevés fog fennmaradni, vagy, hogy át kell majd élniük a korai 1970-es, az 1980-as, az 1990-es és a jelenlegi gazdasági recessziót. Ezen munkáscsoport számára, mint ahogy sok más nyugati ipari országokban is, a zökkenőmentes „bölcstől a sírig” karrier nem volt megvalósítható, és az 1960-as évek elején és közepeán a munkaerőpiacra belépők optimizmusa hiábavalónak bizonyult.

Amellett, hogy ezek az adatok milyen jelentős betekintést nyújtottak segítségül ahhoz, hogy megértsük a munkaerőpiac nagyobb változásainak és átmeneteinek hatásait, valamint számos helyi munkás életére kiváltott hatásait, az archivált anyagok jelentős mennyiségű, eddig kiadatlan anyagot tartalmaztak Elias saját írásaiból is, amelyek az iskolából a munka világába való átmenetre fókuszáltak, valamint arra, hogy hogyan lehet a legjobban megérteni a felnőttkorba és a munkás életbe való átmenetet. Amíg Goodwin és O'Connor (bővebben lásd Goodwin–O'Connor 2006) felfedezték ezeket az interjúkat, mások ezekről az írásokról, ha egyáltalán tudtak is valamit, nagyon keveset.

A FIATAL MUNKÁSOK ALKALMAZKODÁSA: AZ EREDETI KUTATÁS 1962-1964

Norbert Elias sikeresen pályázott a Tudományos és Ipari Kutatási Minisztériumnál (angolul Department of Scientific and Industrial Research – D.S.I.R.) egy 15 000 angol font értékű támogatásért a *Fiatal Munkás* kutatási projekt megvalósítására a Leicesteri Egyetem Szociológia Tanszékén betöltött docensi állása utolsó évének küszöbén. Az olyan könyvek, mint *A civilizáció folyamata* – legújabb kiadásban *A civilizáció folyamatáról* címmel – ([1939] 2012) és *Mi a szociológia* (1978) révén ismert Eliastól távolinak tűnik egy, az ifjúsági átmenetekre vonatkozó nagyszabású, felmérés alapú, kormány által támogatott kutatás elvégzésének megpályázása. Ennek ellenére, egy nagy kutatás indult azzal a céllal, hogy feltérképezze, hogy hogyan élték meg a fiatalok a munkába állás folyamatát és igazították életüket a munkáséletnek megfelelően. Utalván arra, hogy a korai ifjúságkutatások nagy része „felnőtt központú”, azaz a felnőttek saját normáikat és értékeiket próbálták alkalmazni a fiatalokra is, Elias hangsúlyozta, hogy ez a projekt

„...azokkal a problémákkal foglalkozik, amelyekkel a fiatal munkások, férfiak és nők, találkoznak a munkahelyi helyzetükhöz való alkalmazkodásuk és a felnőtt életük világába való belépésük során. Amikor munkába mennek, vagy készülnek dol-

gozni, a fiatal munkásoknak egy szélesebb körű alkalmazkodást kell megvalósítaniuk, olyan helyzetekhez és szerepekhez, amelyek újak számukra, amelyek következményei gyakran kevésbé ismertek általuk és az érintett felnőttek által, és amelyekre sok esetben nincsenek megfelelően felkészülve. A projekt különbözik más kutatásoktól, az által, hogy ezt a szélesebb körű alkalmazkodást vizsgálja, amelyet a fiatal munkásoknak meg kell tenniük az idősebb munkásokkal és a felettesekkel való kapcsolataikban a gyárban vagy a műhelyben; munkás szerepükhöz és problémáikhoz; pénzkeresői szerepükhöz az otthoni kapcsolatokban és a szabadidejükben” (Young Worker Project 1962a: 2).

Ebből a helyzetből öt érdeklődési terület fejlődött ki: az idősebb munkásokkal és a felettesekkel való kapcsolatokhoz való alkalmazkodás; munkahelyi problémákhoz való alkalmazkodás; a munkás szerephez való alkalmazkodás; a „pénzkeresői” szerephez való alkalmazkodás az otthoni kapcsolatokban; a „pénzkeresői” szerephez való alkalmazkodás a szabadidőben. Az adatokat interjúk segítségével szándékozták összegyűjteni az Ifjúsági Foglalkoztatási Hivatal azon listájából vett minta alapján, amely azokat a személyeket tartalmazta, akik 1960 nyarán és karácsonyán, valamint 1962 nyarán és karácsonyán végezték el Leicesterben az iskolát. A célcsoportnak tartalmaznia kellett mindazokat a személyeket, akik egy évig továbbtanultak. Ezt a mintát tovább rétegezték az elvégzett iskola szerint (középiskola, technikai iskola, gimnázium vagy egyéb), a cég mérete szerint, amelynél az első munkavállalás történt, és aszerint hogy voltak-e vagy sem gyakornokok. A kutatócsoport sikeresen felvette a kapcsolatot 987 fiatallal, akik közül interjút készítettek 882-vel. Egy kísérleti kutatás részeként további 28 interjút készítettek egy közeli városban.

Az interjúk ütemterv félig strukturált volt, de nyílt válaszokat rögzítettek. Az ütemterv 82 kérdést tartalmazott, 5 részre csoportosítva: munka, család és kiadások, szabadidő, iskola és munka, és általános rész. Az interjúkészítőket arra kérték, hogy a lehetőségek függvényében, szó szerint jegyezzenek le minden kérdésre adott választ, és mindig teljes részletességgel, amennyire az idő és a körülmények megengedik. Az interjúkészítőket arra is megkérték, hogy az interjú ütemterv végén egy sor általános megjegyzést is tegyenek az interjú általános benyomásairól, feljegyezve minden munkával, családdal vagy szabadidővel kapcsolatos problémát. A terepmunka 1962-ben kezdődött és 1964-ben végződött. Ameddig a terepmunka befejeződött – és elkészült a 882 interjú és a 28 interjút tartalmazó kísérleti kutatás –, a kutatócsoport lemondott (a munkamódszerekkel és a tudományos iránnyal kapcsolatos problémák, valamint a minta szerkezetének felépítésével és az elméleti kerettel kapcsolatos nézeteltérések miatt). A projektből megközelítőleg 100 válaszadó alapjául szolgált Ashton és Field *Fiatal Munkások: Az Iskolából a Munka Világába* (1976) könyvének, amely írás az egyik legmeghatározóbb beszámolóinak bizonyult – a fiatalok iskolából a munka világába való átmeneti periódusról szóló témában. Annak ellenére azonban, hogy a könyv önmagában is egy klasszikussá vált, Ashton és Field csak a „felszínét érintette” annak a rengeteg anyagnak és adatnak, amely a *Fiatal munkás* projekt rendelkezésére álltak. Ashton, a könyvük kiadását követően archiválta az adatokat, amelyek több mint harminc évig érintetlenül maradtak.

ELIAS ELMÉLETI KERETE: A „SOKK HIPOTÉZIS”

Elias problémafelvetésének középpontjában az a gondolat állt, hogy a munkához és a felnőtt szerepekhez való alkalmazkodás nem egy egyszerű átmenet az oktatásból a munka világába, vagy az iskolától a munkahelyig, hanem egy sokkal összetettebb, a felnőttek világához való alkalmazkodási folyamat. Ez a világ, ahogy a bevezetőben említettük, ismeretlen volt a fiatalok számára. Mivel egy szélesebb körű alkalmazkodást kell megvalósítani, Elias az iskolából a munkahelyre való átmenetet „sokk” élménynek tartotta, úgy vélte, hogy a fiatalok „nehézségekbe” ütközhetnek az új, felnőtt és munkás szerepükhöz való alkalmazkodásuk során. Mint ilyen, Elias számára a kutatás nem fókuszálhatott kizárólag a fiatalok iskolából munkába való lépésére, hanem magába kellett foglalnia teljes egészében tapasztalataik folyamatát. Egy további kiindulópont az a szemlélet volt, miszerint a korabeli ifjúságkutatások (például Carter 1962) alapjában véve „felnőtt központúak” voltak. Elias érvelése szerint, ez a kutatás különbözött más kutatásoktól, mivel *„a felnőtt kutatók a saját, fiatalokra vonatkozó, problémáikat tudják elemezni... nem azokat a problémákat, amelyekkel a fiatal generáció szembesül, és amelyeket tapasztal”* (Elias 1962: 1).

A felnőttkorhoz való alkalmazkodás, mint „sokk élmény” motívum nyilvánvalóan kitűnik a projekttel kapcsolatos ülések archivált jegyzőkönyveiből, a levelezésekből és feljegyzésekből. Annak ellenére, hogy a projekt két éven át zajlott különböző közegekben, jegyzőkönyvekben, levelezésekben vagy feljegyzésekben nyilvántartva, a levéltári dokumentumok Elias gondolatainak következetességét jelzik az „alkalmazkodási problémákról”. Ezekből az írásokból ki lehet deríteni, hogy a felnőttkorba való átmenet folyamatában Elias nyolc jellegzetes problémát azonosított be, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy az átmeneti élmény sokként jelenjen meg. Ezek a következők: i) a fiatalok a felnőttektől való hosszantartó elkülönülése; ii) közvetett ismeretek a felnőttek világáról; iii) a felnőttek és a gyermekek közötti kommunikáció hiánya; iv) a gyermekek társadalmi élete a felnőtt világ középpontjában, korlátozott kommunikációval a kettő között; v) a képzeletbeli elemek szerepe a fiatalok társadalmi és személyes életében szemben a felnőtt élet valóságával; vi) a fiatalok társadalmi szerepe rosszul meghatározott és nem egyértelmű; vii) a pénzkeresés útján történő függetlenségi harc egy új társadalmi függőséget (inkább a munkától, mint a szülőktől) hoz létre; viii) a társadalmi gyermekkor meghosszabbodása a biológiai érettségen túl.

Elias szerint azok a problémák, amelyeket a fiatalok a munkához és a felnőttkorhoz való alkalmazkodásuk során tapasztalnak, a fiatalok azon igényét tükrözik, hogy megtanulják a felnőttkor „viselkedési normáit” az adott időszakban. A családon belüli, a családtagoktól és főleg a szülőktől – akik megoldják a problémákat és irányítják a viselkedést – való függőségi helyzetükből a fiatalok elmozdulnak egy olyan helyzetbe, ahol nekik maguknak kell kezelniük a problémákat és helyzeteket. Ezt hangsúlyozván, Elias kiemeli a legfontosabb kérdéseket és azt a tényt, hogy maguknak az egyéneknek kell dolgozniuk az alkalmazkodási problémán. Mindezt azonban Elias tágabb szociológiai megközelítése viszonylatában kell értelmezni.

Elias folyamatszociológiájának egyik mérvadó központi elve, amely ehhez az elemzéshez szorosan kapcsolódik, azon viszonyulás „az emberekhez, mint egymással összefüggő, egymással figurációkat vagy hálózatokat formáló lényekhez, amelyek összekötik a pszichológiai és a társadalmi területet, vagy a habitust a társadalmi kapcsolatokkal” (Van Krieken 1998: 49;

Goudsblom–Mennell 1998: 15). *A civilizáció folyamatáról* ([1939] 2012) című írásában Elias azokat a folyamatokat vizsgálja, amelyek mentén a viselkedési elvárások és normák változnak (Hughes 1998: 140), továbbá az emberi viselkedésben bekövetkezett váltást a magasabb fokú önuralom irányába, amely az egyre alaposabban kidolgozott középkori illemszabályokat kísérette. Ennek magyarázatához Elias Freudnak a felettes én fogalmából merített, és emellett érvelt, hogy a civilizációs folyamatok során az egyének lelki szerkezete átalakul.

„A jelenlegi civilizációs állapotban az »én«-nek vagy az egyén tudatos jellemzőjének a hangsúlyos elkülönülése, amely olyan fogalmakban jut kifejezésre, mint a »felettes én« és a »tudattalan«, megfelel annak a viselkedésbeli törésnek, amelyet a civilizált társadalom megkövetel tagjaitól. Ez megegyezik a késztetések és impulzusok kifejezésére előírt szabályozás és korlátozás mértékével... Erre gondolunk, amikor a társadalmi struktúra és a személyiség struktúrája, az én struktúrája közötti folyamatos kommunikációjáról beszélünk” (Elias 2000: 160).

Freud megközelítésével (1930) ellentétben, Elias számára ez nem egy statikus folyamat volt, a felettes én folyamatosan alakul a változó társadalmi viselkedési szabályokkal.

„...a társadalmi kapcsolatok hálója – amelyben az egyének a legbefolyásolhatóbb életszakaszukban élnek, azaz a gyermekkorban és a fiatalkorban – az, amely hatással van a kibontakozó személyiségükre, az ellenőrző szervek, a felettes én és az én, valamint a libidinális impulzusok közötti kapcsolatok formájában. Az így kialakult egyensúly... határozza meg, hogy az egyén hogyan irányítja a másokkal való társadalmi kapcsolatait... Az összefonódásnak, azonban, soha nincs vége... a másokkal való változó kapcsolatai egész élete során befolyásolni fogják az egyént” (Elias 2000: 377).

Ezt az állandó változási folyamatot Elias a *szociogenezis* és *pszichogenezis* kölcsönhatásaként fogalmazta meg. A szociogenezis a társadalmi viszonyok fejlődésének és átalakulásának folyamata, a pszichogenezis pedig a társadalmi változásokat kísérő pszichológia, személyiség vagy habitus fejlődéseinek és átalakulásainak folyamata (Van Krieken 1998). Ebben az értelemben a habitus, vagy az egyén személyiségi jellemzői, nem eredendő vagy vele született, hanem „beidegződött” (habituált), és az egyén szerves részévé válik a társadalmi tapasztalatok alapján történő tanulás által, és, Van Krieken (1998) szerint, a születéstől kezdődő, a gyermekkorban és fiatalkorban folytatódó állandó folyamat részévé fejlődik (Van Krieken 1998: 59). Elias úgy vélte, a szociogenezis és pszichogenezis kölcsönhatása miatt a gyermekek szocializációja nem történhet zárt ajtók mögött, a felnőtt viselkedés megtanulása csak mások jelenlétében lehetséges. Továbbá, Goudsblom és Mennell (1998) azt állítják, hogy az egyéni civilizációs folyamat (többé-kevésbé) egy szocializációs folyamat, hiszen a gyermekeknek tanulás útján meg kell szerezniük a társadalomban elterjedt felnőtt viselkedési és érzelmi normákat. 1980-ban Elias az egyéni civilizációs folyamatokról, a gyermekek szocializációjáról és a gyermekek és szüleik közötti változó kapcsolatról elmélkedett *A szülők civilizálása* (*The Civilising of Parents*) előadásában (Elias 1980; Goudsblom–Mennell 1998). Ebben a munkában Elias azt állítja, hogy a gyermekkor egyre nagyobb irodalma ellenére nem teljesen ismert a szülők szerepe abban, hogy segítsék gyermekeiket egy olyan komplex társadalomba belépni, amely magas fokú előrelátást

és önkontrollt igényel. Elias számára viszont az a tény, hogy egyáltalán felfedezték a „gyermek-kort”, arra enged következtetni, hogy a gyermekek különböznek a felnőttektől és csak egy egyéni civilizációs folyamaton keresztül válhatnak felnőttekké. A gyermek az élet korai szakaszában, majd serdülőkorban ki van téve egy olyan egyéni civilizációs folyamatnak, amely alakítja a gyermek viselkedését, és amely cserében magas fokú önkorlátozást és előrelátást biztosít az adott kor elterjedt viselkedési normáival összhangban (Elias 1980). Van Krieken (1998) szerint Elias munkájában a gyermekkor a fő „meghajtó szíj” a habitus fejlesztésére (Van Krieken 1998: 156) egy adott társadalomban.

„Ma kevesen értik meg a tényt, hogy a serdülők problémái egyaránt érintik a felnőtté érés biológiai folyamatait és a társadalmi civilizáció aktuális szintjéhez való alkalmazkodást. Az emberi társadalmi életnek a városi-ipari nemzetállamok formája magába foglal minden egyént egy, hosszabb és differenciáltabb kölcsönös függőségi kapcsolatok komplex hálózatába. Annak érdekében, hogy felnőttek tituláljanak... hogy teljesítsük a felnőtt funkciókat... a hosszú távú célok és jutalmak elérése érdekében... szükséges egy nagyon magas fokú előrelátás, a pillanatnyi impulzusok korlátozása... ez megköveteli a késztetések és izgalmak magas fokú önszabályozó korlátozását” (Elias 1980: 201–202).

A gyermekeknek meg kell tanulniuk az ösztönök és izgalmak önkontrollját a másokkal való kapcsolataik során, illetve „*az ösztönök és érzelmek – társadalmilag adott – szabályozásának mintája és terjedelme szerint*” (Elias 1980: 202). Minél komplexebb egy társadalom, annál komplexebb lesz a felnőttkorba való átmeneti folyamat vagy a felnőtt normák megtanulása. Elias szerint, minél komplexebb egy társadalom, annál differenciáltabbak a társadalmi funkciók és annál inkább kialakul a kölcsönös függőség az emberek között. A társadalmi funkciók teljesítéséhez, egy ilyen társadalomban, sokkal több előrelátásra van szükség annak érdekében, hogy alárendeljék „*a pillanatnyi hajlamokat az ezeket felülíró kölcsönös függőségi szükségleteknek*” (Elias 2000: 380; Mennell 1992: 96). Például, ha a munka társadalmi funkcióját nézzük egy komplex ipari társadalomban, a felnőtt viselkedéshez szükséges késztetések és érzelmek struktúrája távolabb áll a gyerekek viselkedésétől, mint amilyen távol állna az egyszerűbb társadalmakban. Ennek szemléltetésére Elias (1980) azt állítja, hogy egy eszkimó társadalomban közvetlen fejlődési vonal van a gyermekek játszótéri viselkedése (íjakkal és nyilakkal játszás vagy a bőr kezelésének megtanulása) és a felnőtteknek a vadászattal, sátorépítéssel és túléléssel kapcsolatos viselkedése között (Elias 1980: 202). A gyermek vagy fiatal személy viselkedése nagymértékben megfelel a felnőtt valóságnak, míg a komplex ipari társadalmakban ez nem így van. Mint ilyen, egy egyszerűbb társadalomban, az egyéni civilizációs átalakulás időben rövidebb és kevésbé mélyen gyökerező (Elias 1980: 202).

Jóllehet a levéltári dokumentumok az alkalmazkodás számos problémájáról tartalmaznak részleteket, nem minden problémát dolgozott ki egyforma részletességgel. Bár hasznos lenne felvázolni az összes „sokk mutatót”, ez lehetetlennek bizonyul a részletes anyagok hiánya miatt – valóban azt feltételezhetnénk, hogy Elias részletesebb beszámolóhoz juthatott volna a kutatási folyamat végére, amennyiben a kutatás sikeres lett volna. Így a felnőtt világ közvetlen ismeretének hiányát és a pénzkeresői szerepbe való átmenetet fogjuk megvizsgálni kicsit részletesebben.

A FELNŐTT VILÁG (IN)DIREKT ISMERETE. A GYERMEKEK ELVÁLASZTÁSA A SZÜLŐKTŐL

A *Fiatal Munkás* című kutatásban Elias azt akarta megvizsgálni, hogy a fiatalok hogyan élik meg az iskola és munka közötti átmenetet, továbbá hogy a fiatal munkások miként sajátítják el a domináns felnőtt viselkedési normákat és szabályokat, és nem pusztán azt, hogy miként tanulnak meg egy munkát elvégezni. Ennek érdekében a munkahelyi helyzetekhez való alkalmazkodással kapcsolatos problémáikra összpontosított. Elias (1961) azt állította, hogy

„...állásba lépésükkel a fiatal munkások egy új helyzetbe kerülnek, nem csak a szülei és barátai vonatkozásában, hanem olyan idegen felnőttek – felnőtt munkások, felügyelők, menedzserek stb. – vonatkozásában is, akiktől függenek... Azoknak a felnőtteknek a szabályai, viselkedései és magatartásai, akikkel kapcsolatba kerülnek gyakran jelentősen különböznek azoktól a szabályoktól, amelyeket saját családjuk köréből vagy iskolai tanáraikkal való kapcsolataikból ismernek” (Elias 1961: 1).

Elias szerint a felnőttek munkahelyi viselkedési szabályai, magatartása vagy új viselkedési kódexei a versennyel és együttműködéssel, a gyárban és műhelyben való alkalmazkodással és alkalmazkodás hiányával, valamint a társadalmi kapcsolatokban felmerülő feszültségek kezelésével kapcsolatos problémákkal jártak (Elias 1961: 1). Az átmenet folyamata és a felnőtt szabályok elsajátítása útján történő munkahelyi alkalmazkodás Elias szerint nem volt egy egyszerű folyamat. A nehézség abból adódott, hogy a felnőttek munkahelyi szabályai, viselkedése és magatartása jelentősen különbözött azoktól a felnőttektől, akikhez a fiatalok hozzá voltak szokva. Ezekben a „már ismert” kapcsolatokban a fiatalok helyzete világosabb – mint a felnőttek alárendeltjei. Például egy gyermek szüleinek van alárendelve, egy kamasz pedig a tanáraival tölt be alárendelt szerepet. A szociogenezis és pszichogenezis következtében ezekben a kapcsolatokban az idők során egy olyan hatalmi arány alakult ki, amely fenntartja a fiatalok alárendeltségét. A fiatalok viszont megfelelő magatartást tanúsítanak. Jelenlegi társadalmunkban azonban, amikor a fiatalok megkezdik átmenetüket a munka és a felnőttek világába, szerepük már kevésbé világos. Ez Elias szerint annak köszönhető, hogy a fiatalok – a család, a barátok és a tanárok mellett – korlátozott számú kapcsolatot létesítenek felnőttekkel. Például, egyik projektgyűlésén azzal érveltek, hogy

„a központi probléma abból adódik, hogy a miénkhez hasonló komplex társadalmak szokásszerűen huzamosabb ideig tartó, közvetett felkészülést és képzést feltételeznek a felnőtt életre. Közvetlen alatt azt értem, hogy 5 éves kortól 14, 15 vagy 16 éves korig társadalmunk felnövő gyerekeit iskoláknak nevezett speciális intézményekben képezzük, ahol tanulnak, ahol főként könyvekből – nem pedig a felnőtt világgal való közvetlen kapcsolat révén – elsajátítják a múltbeli, jelenlegi és jövőbeli felnőtt világgal kapcsolatos ismereteket. A felnőtt világgal kapcsolatos tényleges ismereteik, a felnőttekkel való kapcsolataik viszonylag korlátozottak” (Young Worker Project 1962a: 2).

Elias meglátásában ez radikálisan különbözik azoknak a gyerekeknek a helyzetétől, akik korábbi időszakok „egyszerűbb” európai társadalmában nőttek fel, amelyekben a gyerekek és a fiatalok sokkal közvetlenebb kapcsolatban álltak a felnőttekkel. Jelenlegi társadalmunkban problémák vagy nehézségek adódhatnak a felnőtt- és munkaszerepekhez való alkalmazkodásban, mivel a fiatal munkások most már nem is teljesen felnőttek, nem is teljesen gyermekek, és megtapasztalják a különböző felnőttekkel és különböző felnőtt viselkedési szabályokkal való kapcsolatot. Elias azt javasolta, hogy ezt a kutatást azzal a hipotézissel kell indítani, mely szerint

„...semmi, vagy nagyon kevés abból, amire tanították, készítette fel a végzős diákot a munkás élet megkezdésének tapasztalatára; ez egy »sokk« tapasztalat” (Young Worker Project 1962b: 2).

Elias sokk fogalmát alátámasztják a *Fiatal munkás* projekt csapatának ötödik ülésén elhangzott észrevételek. Itt Elias felidézte egy fiatal munkás sokkélványát, amikor közölte vele, hogy ne dolgozzon túl keményen. A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Elias érvelésében a problémát úgy is meg lehetne közelíteni, hogy először ne az derüljön ki, hogy a fiataloknak meg kelljen tudniuk a „nem túl keményen dolgozni” felnőtt szabályt, hanem inkább arra kellene a hangsúlyt fektetni, hogy „mivel szembesülnek a fiatal munkások, hogyan érzékelik és mesélik el a gyárban töltött első heteket” (Young Worker Project 1962b: 2). Elias meg akarta érteni, hogy miként *tapasztalták* meg a fiatalok a nem túl keményen dolgozni szabályt. Például, azzal lehetne érvelni, hogy a sokk tapasztalatot az váltja ki, hogy a fiatal felnőttek elmozdultak egy olyan helyzetből, amelyben a felnőttek, jelen esetben a tanárok – arra utasították őket, hogy keményen dolgozzanak, és megbüntették azokat, akik nem ezt tették, egy olyan helyzet irányába, amelyben ismeretlen felnőttek arra utasítják, tanácsolják és biztatják a fiatalokat, hogy az előzőleg helytelenített módon viselkedjenek. A fiatal munkások létét veszélyezteti az a tény, hogy társadalmi világuk megváltozik, és számukra teljesen ismeretlen viselkedési módokkal és szabályokkal kerülnek kapcsolatba. A fiatal munkások „társadalmi valóságának” változásai, amelyeket az iskola és munka közötti átmenet részeként éltek át, Elias szerint szorongást vagy sokkot okoztak. Elias ezzel kapcsolatos állításai *A civilizáció folyamata* könyvében kifejtett érveire épülnek.

„Bármely más viselkedésmód, a társadalmukban uralkodó tilalmak vagy korlátozások bármilyen megszegése veszélyt jelent... És a sajátosan érzelmes alaphang, amelyet oly gyakran asszociálnak az erkölcsi követelményekkel... tükrözi azt a veszélyt, amibe a tilalmak bármilyen fajta megszegése sodorja mindazoknak az ingatag egyensúlyát, akik számára a társadalom standard viselkedése »második természetükké« vált. Ezek az attitűdök azoknak a szorongásoknak a tünetei, amelyek akkor nyilvánulnak meg a felnőttekben, amikor saját ösztöneik struktúrája, és ezzel együtt saját társadalmi létük és a társadalmi rend, amelybe ágyazódik, akár csekély mértékben is veszélybe kerülnek” (Elias 2000: 141).

Elias azt állította, hogy a gyermekkorból a felnőttkorba, az iskolából a munkába való átmenet egyike a nagy szorongást keltő átmeneteknek, tekintettel arra, hogy a fiatalok társadalmi léte és társadalmi rendje veszélybe kerülnek. A korábbi társadalmakban Elias szerint a szertartások vagy „átmeneti rítusok” a társadalmi szerepek közötti átmenetek körül alakultak ki, annak

érdekében, hogy segítséget nyújtsanak a szorongás enyhítésében. Elias szerint minden olyan helyzetet, amely félelmet vagy szorongást kelthetett, mint például az átmenet egy társadalmi-biológiai állapotból a másikba, nyilvános szertartással fémjeleztek, amelynek célja az volt, hogy az egyéneknek segítséget nyújtson félelmeik és szorongásaik megfékezésében. Elias azonban azt állítja, hogy „a közösségi átmeneti szertartások, amelyek korábban a gyermekkorból a felnőttkorba történő átmenethez kapcsolódtak, mára teljesen elavultak” (Elias 1962: 2).

A FIATAL MUNKÁSOK ALKALMAZKODÁSA: A PÉNZ KEZELÉSE ÉS FÜGGETLENSÉGRE VALÓ TÖREKVÉS

Elias írásaiban a pénzkeresői szerep egy szerves részét képezi a fiatal munkások alkalmazkodási folyamatának, és egy jelentős váltást jelent a szülőktől és a családtól való függésből a munkabértől való függés irányába. Elias számára nyilvánvaló volt, hogy a pénzszerzés és annak menedzselése új viselkedésminták és normák elsajátítását igényli a fiatalok részéről, mivel ez egy változást jelképez a fiatalok társadalmi valóságában. Azt állította, hogy a fiatalok egy átmenetet élnek meg abból az állapotból, amikor

„...a pénz, az élelem és a ruházat adottak voltak, bármi viszontcselekedet elvárása nélkül a gyerek számára, egy olyan új állapotba, ahol csak akkor kapnak pénzt, ha megdolgoznak érte” (Young Worker Project 1962c: 1).

A hipotézis az volt, hogy a fiatalok a pénz miatt beilleszkedési problémákkal fognak küszködni számos okból kifolyólag. Először, gyerekként nem kellett teljes mértékben kifejlesszék a reciprocitás készségét. Tudniillik, pénz és más források „szabadon” elérhetőek a gyerekek számára cserében csekély elvárásokért. Munkába állás során a fiatal munkások pénzt keresnek, amelyet átadnak a szüleinek megélhetési költségeik fedezésére, gyakorlatilag fizetik a maguk részét. Másodsor, a folyamat nem problémamentes, mivel az előző próbálkozások a reciprocitás megtanítására nem komolyak és nem tudják a „valós” pénzkeresés képzetét kelteni. Elias szerint „a szülői oktatás csak akkor válik komollyá, amikor a munkás és nem az iskolás gyerek számára kiderül, hogy ők kell gyakorlatba ültessék” (Young Worker Project, 1962d: 1). Harmadsor, a formalizált, személytelen „kapcsolat” által vezérelt szabályok során van egy fokozott „személytelen” dimenzió a pénz átadásában és elvételében, amelyek helyettesítik a családban levő közvetlen forráselosztási mintákat. Negyedsor, a jövedelem menedzselésének és a jövő megtervezésének szükséglete többet megkövetel, mint az azonnali elégtétel, hogy valaki szabadon kapott költőpénzhez jutott és azt kívánsága szerint azonnal elköltheti. Ezek helyett a fiatal munkások el kell sajátítsanak egy körültekintő gondolkodást a pénzzel kapcsolatosan, nem csak hosszútávon, de arra vonatkozóan is, hogy elég kell legyen a pénzük a hét végéig és minden olyan kötelezettségüknek eleget kell tegyenek, amelyeket munkás életük megkezdése óta szereztek – mint például „lakás és ellátás” kifizetése. Ez egy váltást jelent attól, hogy a gyerek pénzt kér szüleitől amikor „szüksége” van rá. Utolsó sorban, ez a pénzzel kapcsolatos változás lehet

„...egy valójában hosszúra nyújtott folyamat, például, kezdődhet az újság kihordozásával 12-14 éves korban zsebpénz szerzése céljából, és eltarthat egész addig, amíg a fiatal munkás megházasodik és elköltözik a családi otthonból 21 éves korában. Ez könnyítheti a változást és eloszthatja a sokkot” (Young Worker Project, 1962c: 1).

A kutatói csoport gyűléseinek jegyzetében szerepel, hogy a *Fiatal Munkás* kutatás pénzre fókuszáló aspektusai „két megfigyelési területre koncentráltak: (i) adás nélküli szerzés változása, és (ii) egy körütekintő gondolkodás elsajátítása a pénzhasználatban” (Young Worker Project, 1962d: 1). Viszont a gyűlésről készült jegyzőkönyvek arról is árulkodnak, hogy az alkalmazkodással és pénzkezeléssel kapcsolatos problémák nem ugyanúgy jelentkeztek a fiatalok munkások körében, és változhattak annak függvényében is, hogy milyen társadalmi osztályhoz tartoztak a fiatalok.

ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

A tanulmány célja az volt, hogy bemutassuk Elias munkájának fontosságát az iskolából a munka világába való átmenet, valamint a felnőttkorhoz való alkalmazkodás területein. A sokk hipotézisnek „a felnőtt világ közvetett ismerete” komponensét alátámasztó központi érvek egyike, hogy a komplex iparosított társadalmakban az interdependencia láncai megnyúlnak, ami azt jelenti, hogy a fiataloknak egyre kevesebb ismereteik vannak arról a felnőtt világról, amelybe belépni készülnek. Miközben a kevésbé iparosodott társadalmakban vagy az agrárközösségekben a civilizációs átalakulás időben rövidebb, mivel a fiatalok közvetlen ismereteket szereznek a felnőttek munka világáról – egyenesen a családjuktól és/vagy helyi közösségüktől. Ahhoz, hogy valaki egy családi farmon vagy egy helyi agrárközösségben felnőtt munkássá váljon, a szükséges készségeket, magatartásmódokat és viselkedési mintákat a fiatalok közvetlen környezetüktől el tudják sajátítani. Ezzel szemben, könyvelővé válni, a családon és a helyi közösségen kívüli hszadalmas képzést igényel, Elias által szakintézményeknek nevezett intézményekben. Ezt a kérdéskört érdekes lehetne olyan országokban vizsgálni, mint például Románia, ahol a fiatalok, főként vidéken, korán munkára szocializálódnak (vagyis megtanulják a munkához szükséges viselkedési szabályokat) azáltal, hogy szüleiknek besegítenek a családi vállalkozásban, mezőgazdaságban. Csorba (2013) kutatása szerint a megkérdezett romániai fiatalok több mint fele azt állította, hogy iskolai vagy egyetemi tanulmányaik alatt a családi vállalkozásban dolgoztak. Ezt továbbgondolva, azzal is érvelhetnénk, hogy a munka és család különválasztása kevésbé hangsúlyos a romániai kontextusban, hiszen a fiatalok már nagyon korán elsajátítanak a munkaerőpiacon hasznos életkészségeket azáltal, hogy szüleik vagy más ismerős felnőttek mellett dolgoznak. Ez viszont azt jelenti, hogy a fiatalok számára a munka sokkal inkább egybevág a valósággal, és kevesebb a valóságszűrés annak, hogy megtapasztalják azt a sokkot, amit Elias leírt. Ezt a gondolatmenetet szintén alátámasztják a Plugor (2014) kutatásában szereplő egyetemi hallgatók tapasztalatai, akik közül senki nem említett félelmet vagy más negatív érzéseket a munkaerőpiacra történő átmenetük vázolására. A szerző szerint ez főként annak köszönhető, hogy mindegyikük rendelkezett valamilyenfajta munkaerő-piaci tapasztalattal – legyen az fizetett vagy ingyenes munka, szakmai gyakorlat, a szülőknek mezőgazdaságban vagy családi vállal-

kozásban nyújtott segítség, vagy egyéb oktatáson kívüli tevékenység tanulmányaik idején. Mivel tanulmányaik ideje alatt a diákok különféle iskolán kívüli tevékenységekben vesznek részt, a különbség az egyetemista élet és a munka mezejére lépés között elhomályosodik. Ugyanakkor Plugor (2014) azt is hangsúlyozza, hogy ezt a biztonságérzetet – hogy a diákok nem aggódnak munkaerőpiacra lépésük miatt – az is élteti, hogy a fiatalok jelentős része posztgraduális képzéssel hosszabbítja meg tanulmányi éveit, és tovább halasztja a belépést a munkaerőpiacra (lásd Ercsei et al. 2011, 2014; Gábor 2005; Gábor–Veres 2011).

A mai napig Elias „sokk hipotézise” kevés támogatásnak örvend az ifjúságkutatók körében, hasonlóan, mint a projektje során. Brown és társai (1963) a kísérleti kutatás eredményeit elemezve megjegyzték, hogy a kutatásban résztvevő fiataloknak alig volt idejük felocsúdni az izgalomból, hogy nem kell az iskolai rendszer merev fegyelmezésének részesei legyenek és pénzt kereshetnek, nem hogy „sokk”-ként éljék meg azt, amint Elias gondolta:

„A korábbi munka vizsgálata azt mutatja, hogy egy szinte általános megállapítás, hogy a munka világába történő belépéskor a fiatalok izgalomérzete melyet az iskola befejezése után éreztek, valamint a pénzszerzés – nagymértékben minden más érzelmet kiszorít. Ezek az előzetes attitűdök csökkentik a munkával való találkozást és a munkás életbe való beszkokás tapasztalatainak hatását, legalábbis egy időre” (Brown et al. 1963: 1).

Hasonlóan Ashton és Field (1976) szintén kiemelték, hogy a fiatalok nem tapasztaltak komoly problémákat az iskolából a munka világába való átmenetük során. Ők azt állították, hogy az a nézet, hogy a fiatalok „sokk”-ként tapasztalják azt, amikor az iskolai rendszerből hirtelen a munka világában találják magukat, téves vagy pusztán józan gondolkodás eredménye. Továbbá, azzal érveltek, hogy otthonból, iskolából valamint a baráti körből szerzett előzetes tapasztalataik igaziból felkészítik a fiatalokat arra, hogy megfeleljenek a munkavállalás elvárásainak (Ashton–Field 1976: 12).

Ezen kritikák ellenére is, a *Fiatal Munkás* projekt eredményeinek újraelemzése bizonyos mértékben alátámasztja Elias sokk hipotézisét, és más szerzők is felkarolják azokat a témákat, amelyekre Elias utalt ennek kidolgozása során. Például, Lawy és Bloomer (2003) arra reflektálnak, hogy a kutatásukban szereplő fiataloknak miért volt csak felszínes jövőképük és homályos elképzelésük a jövőbeli karrierlehetőségeikkel kapcsolatban; Plugor (2014) pedig azt vizsgálja romániai és angliai felsőoktatási kontextusban, hogy mely diákok azok, akik az iskolából az egyetemista életbe való átmenetet „sokk”-ként élik meg.

Fordította Bogdán Andrea

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Ashton, David N. – Field, David (1976). *Young Workers: From School to Work*. Hutchinson, London.

2. Brown, Richard – Keil, Teresa – Riddell, David S. R. (1963). *Young Worker Project: Composition of Sample*. Unpublished Memorandum, University of Leicester. (Teresa Keil Collection).
3. Carter, Michael (1962). *Home, School and Work*. Pergamon Press, London.
4. Csorba Judit (2013). Munka és Tanulás. A Felsőfokú Képzésben Részt Vevő Hallgatók Munkatapasztalata. *Esély – Social Policy Journal*, 4, pp. 30–50. http://www.esely.org/kiadvanyok/2013_4/csoba.pdf
5. Department for Scientific and Industrial Research (1958). *Human Sciences Committee, Minutes of the Third Meeting on Wednesday 7th May 1958*. The National Archives, REF: DSIR/17/684.
6. Elias, Norbert [1939] (2000). *The Civilizing Process*. Revised 2nd ed. Basil Blackwell, Oxford.
7. Elias, Norbert (1961). *Application for a Grant for Special Research to DSIR*. Unpublished, University of Leicester. (Teresa Keil Collection).
8. Elias, Norbert (1962). *Unpublished Memo: Notes in Reply to the Staff Notes from 16 October 1962, With a Few Additional Remarks on RB's Memorandum to the Problem of Sampling, 22 October 1962*. University of Ghana. (Teresa Keil Collection).
9. Elias, Norbert (1978). *What is Sociology*. Columbia University Press, New York.
10. Elias, Norbert (1980). The Civilising of Parents. In: Goudsblom, Johan – Mennell, Stephen (eds.) 1998 *The Norbert Elias Reader: A Biographical Selection*. Blackwell, London.
11. Elias, Norbert (2012). *On the Process of Civilisation*. Mennell, Stephen – Dunning, Eric – Goudsblom, Johan – Kilminster, Richard (eds.) *The Collected Works of Norbert Elias*, Vol. 3. UCD Press, Dublin.
12. Ercsei Kálmán – Kiss Zita – Szabó Júlia (2011). Consumul de loisir, gradul de autonomie și planurile de viitor ale tinerilor la Festivalul Peninsula din Târgu Mureș. In: Kiss Tamás – Barna Gergő – Kozák Gyula (eds.) *Tinerii Maghiari din România. Dimensiuni Comparative*, Ed. Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN) – Ed. Kriterion, Cluj-Napoca, pp. 245–274.
13. Ercsei Kálmán – Kiss Zita – Plugor Réka – Szabó Júlia (2014). Mapping Leisure and Life through the Ages in Romania. In: Modi, Ishwar – Kamphorst, Teus (eds.) *Mapping Leisure and Life through the Ages*. Sage, New Delhi. (megjelenés előtt)
14. Frankenberg, Ronnie (1957). *Village on the Border: A Social Study of Religion, Politics and Football in a North Wales Community*. Cohen and West, London.
15. Gábor Kálmán (2005). Bevezető. A perifériáról a centrumba. In: Gábor Kálmán – Veres Valér (szerk.) *A Perifériáról a Centrumba. Az Erdélyi Fiatalok Helyzetképe az Ezredforduló Után*. Belvedere – Max Weber, Szeged – Kolozsvár, pp. 9–22.
16. Gábor Kálmán – Veres Valér (2011). Transformarea Socială și Tineretul în Europa de Est. Situația Tinerilor Maghiari din România. In: Kiss Tamás – Barna Gergő – Kozák Gyula (eds.) *Tinerii Maghiari din România. Dimensiuni Comparative*, Ed. Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN) – Ed. Kriterion, Cluj-Napoca, pp. 39–56.
17. Goldthorpe, John J. – Lockwood, David – Bechhofer, Frank – Platt, Jennifer (1969). *The Affluent Worker in the Class Structure*. Cambridge University Press, Cambridge.

18. Goodwin, John – O'Connor, Henrietta (2006). Norbert Elias and the Lost Young Worker Project. *Journal of Youth Studies*, 9. (2), pp. 159–173. doi: 10.1080/13676260600635623
19. Goudsblom, Johan – Mennell, Stephen (eds.) (1998). *The Norbert Elias Reader: A Biographical Selection*. Blackwell, Oxford.
20. Hughes, Jason (1998). Norbert Elias and Process Sociology, In: Stones, Rob (ed.) *Key Sociological Thinkers*. Macmillan, London.
21. Jephcott, Pearl – Sear, Nancy – Smith, John H. (1962). *Married Women Working*. George Allen and Unwin, London.
22. Lawy, Robert – Bloomer, Martin (2003). Identity and Learning as a Lifelong Project: Situating Vocational Education and Work, *International Journal of Lifelong Education*, 22. (1), pp. 24–42.
23. Mennell, Stephen (1992). *Norbert Elias: An Introduction*. Blackwell, Oxford.
24. Plugor Réka (2014). Planned and Happenstance Transitions from Education to Work in England and Romania. Unpublished doctoral thesis. University of Leicester.
25. Rosser, C. – Harris, C. (1965). *The Family and Social Change: A Study of Family and Kinship in A South Wales Town*. Routledge and Kegan Paul, London.
26. Stacey, Margaret (1960). *Tradition and Change: A Study of Banbury*. Oxford University Press, Oxford.
27. Townsend, Peter (1957). *The Family Life of Old People: An Inquiry in East London*. Routledge and Kegan Paul, London.
28. Van Krieken, Robert (1998). *Norbert Elias*. Routledge, London.
29. Willmott, Peter – Young, Michael (1960). *Family and Class in a London Suburb*. Routledge and Kegan Paul, London.
30. Young Worker Project (1962a). *Minutes of Second Meeting 7 March 1962*. Unpublished. University of Leicester. (Teresa Keil Collection).
31. Young Worker Project (1962b). *Minutes of Fifth Meeting 9 May 1962*. Unpublished, University of Leicester. (Teresa Keil Collection).
32. Young Worker Project (1962c). *Minutes of Sixth Meeting 9 May 1962*. Unpublished, University of Leicester. (Teresa Keil Collection).
33. Young Worker Project (1962d). *Minutes of Tenth Meeting 6-7 June 1962*. Unpublished. University of Leicester. (Teresa Keil Collection).